

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.74:37

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.88.2>

Н. М. ГОРДІЄНКО

доктор соціологічних наук, доцент,
проректор з наукової роботи
КЗВО «Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ ПРОЦЕСУ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ВИХОВАНЦІВ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ ІНТЕРНАТНОГО ТИПУ

У статті аналізуються результати анкетування 640 старшокласників шкіл-інтернатів України, які дозволяють констатувати, що процес соціалізації учнів цієї категорії характеризується наявністю гендерних відмінностей. Ці відмінності виявлені за всіма проаналізованими ключовими аспектами соціалізації вихованців освітніх закладів інтернатного типу, а саме щодо: сформованих у них ціннісних орієнтацій, які функціонально відображають пріоритети суб'єктивно значущої соціальної активності особистості; життєвих планів старшокласників, як квінтесенції прогнозованого ними власного майбутнього після завершення навчання у школі-інтернаті; структури сім'ї вихованця і його ставлення до неї; впливу інвалідності вихованця на його соціально-комунікативний простір. З'ясовано, що досягальні цінності (освіта і самореалізація) є більш значущими для дівчат, ніж для хлопців. Дівчата в більшій мірі, між хлопці, зорієнтовані на вступ до закладу вищої освіти після закінчення школи-інтернату, прагнуть зайняти професійні ніші більш кваліфікованої роботи. Виявлено емпіричні тенденції, які свідчать про те, що дівчата частіше, ніж хлопчики, живуть у неповних сім'ях, а сім'ї, що віддають до шкіл-інтернатів хлопців, в цілому є біднішими, ніж сім'ї, які готові віддати дівчат до закладів цього типу. Встановлено факт домінуючого небажання вихованців шкіл-інтернатів з інвалідністю переходити до звичайної школи, що набуває особливого значення в контексті реформування системи освітніх закладів інтернатного типу і переведення дітей з інвалідністю до загальноосвітніх шкіл.

Ключові слова: освітні заклади інтернатного типу, гендерна соціалізація, реформа системи шкіл-інтернатів, ціннісні орієнтації вихованців шкіл-інтернатів, діти з інвалідністю.

Постановка проблеми. Значна частина вихованців інтернатів перебуває у несприятливих життєвих обставинах і є потенційною групою ризику з точки зору девіантної соціалізації. Аналітичний підхід до науково-соціологічної інтерпретації цієї проблеми передбачає виділення різних категорій вихованців і їх порівняння з точки зору ступеня впливу несприятливих соціалізаційних чинників, оскільки контингент освітніх закладів інтернатного типу є вкрай неоднорідним, тож різні категорії дітей потребують диференційованої соціально-педагогічної підтримки. У цьому контексті виправданим є гендерний аналіз, спрямований на з'ясування відмінностей процесу соціалізації вихованців освітніх закладів інтернатного типу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти процесу соціалізації дітей в умовах освітніх закладів інтернатного типу України ґрунтовно досліджувалися вітчизняними вченими у взаємозв'язку з проблемами підготовки вихованців до майбутнього самостійного життя.

О. Кузьміна досліджувала проблеми формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів [5, с. 168]. Ж. Петрочко зі співавторами звертають увагу на залежність процесу соціалізації вихованців шкіл-інтернатів від розв'язання адміністративними працівниками і педагогами низки економічних, соціальних і психологічних проблем [2, с. 3]. Аналогічної концептуальної позиції дотримуються Л. Канішевська зі співавторами [7].

Автори аналітичного звіту «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» [1] надали ґрунтовний аналіз ступеня ефективності виконання школами-інтернатами покладених на них державою соціалізаційних функцій.

На основі даних емпіричного аналізу О. Сидоренко доходить висновку, що старшокласники шкіл-інтернатів 16–18 років оцінюють себе підготовленими до самостійного життя на середньому рівні, вважають досить реальними власні шанси вступити до закладу вищої освіти [9, с. 252].

О. Клименко за підсумками дослідження практики інституціоналізації соціального захисту дітей в українському суспільстві констатує, що значна кількість освітніх закладів інтернатного типу на сучасному етапі мають недостатнє матеріально-технічне забезпечення, потребуючи ремонту не тільки житлових, а й службових приміщень [4, с. 327].

Механізм реформування інтернатних закладів ґрунтовно розкритий у монографії В. Нечипоренко, яка висвітлює досвід інноваційного розвитку загальноосвітньої санаторної школи-інтернату № 8 м. Запоріжжя і переведення її у нову функціональну якість – навчально-реабілітаційний центр [6, с. 4].

В. Покась приділяє увагу зміні філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України [8].

Здійснений аналіз наукової літератури дозволяє констатувати, що проблема соціалізації вихованців шкіл-інтернатів представлена у фаховому дискурсі комплексно і ґрунтовно. Разом із тим, актуальними залишаються подальші емпіричні дослідження, що реалізують порівняльно-аналітичний підхід до науково-соціологічної інтерпретації проблеми соціалізації вихованців шкіл-інтернатів. Такий підхід передбачає виділення різних категорій вихованців і їх порівняння з точки зору ступеня впливу несприятливих соціалізаційних чинників. Врахування такого чіткого і фундаментального демаркаційного критерію, як стать вихованців, має не тільки теоретичне значення, а й може мати практичні наслідки – через відповідні організаційно-педагогічні рішення про специфікацію соціально-виховної роботи з хлопцями та дівчатами залежно від гендерних чинників.

Мета статті – проаналізувати гендерні відмінності процесу соціалізації вихованців освітніх закладів інтернатного типу на основі емпіричних даних соціологічного дослідження.

Виклад основного матеріалу. У межах соціологічного дослідження в 2019 р. нами було проведено анкетування 640 учнів 9–11 класів із 14 освітніх закладів інтернатного типу, які територіально охоплюють Запорізьку, Київську і Рівненську області.

Відповіді респондентів на запитання анкети дозволили з'ясувати структуру їхньої аксіосфери, у якій помітні гендерні відмінності. Порівняння рейтингів цінностей у хлопців і дівчат дозволяє констатувати, що досягальні цінності (освіта і самореалізація) є більш значущими для дівчат, ніж для хлопців. Різниця становить 8 відсоткових пунктів, а для цінності «Цікава, творча робота» ця різниця досягає 14 пунктів, що є найбільшою відмінністю дівчат від хлопців серед інших цінностей (за більшістю інших позицій різниця становить 1–2 пункти). Відповідно до структури цінностей, дівчата сприймаються як особистості, що ставляться до себе більш серйозно, ніж хлопці. Так, цінність «Задоволення та розваги» на 7 процентних пунктів є більш значущою для хлопців, ніж для дівчат, а цінність «Спокійне життя, відсутність хвилювань і неприємностей» – на 5 пунктів. Імовірно, відповідальне ставлення до власного життя, до свідомої побудови життєвої траєкторії для дівчат є дуже важливим у контексті майбутнього розподілу гендерних ролей.

Поряд із зазначеними відмінностями, аналіз рейтингів цінностей у хлопців і дівчат дозволяє виявити спільні характеристики аксіосфери життєвого світу. Зокрема, найважливішою цінністю для обох категорій респондентів є щаслива сім'я. Примітно, що однаково високу значущість для них мають цінності, що можуть бути віднесені до соціального капіталу: «Здобуття поваги серед людей, наявність надійних друзів». Ця важлива особливість аксіосфери вихованців школи-інтернату може пояснюватися тим, що порівняно незначні ресурси життєвого старту для цієї категорії дітей вимагають від них активного нарощування

власного соціального капіталу. Спираючись на підтримку надійних друзів, молоді люди сподіваються досягти поваги оточуючих і завдяки цьому успішно інтегруватися в сучасне суспільство.

Аналізуючи відповіді респондентів на запитання анкети щодо життєвих планів старшокласників, можна констатувати, що після закінчення школи-інтернату дівчата в більшій мірі, між хлопці, зорієнтовані на вступ до закладу вищої освіти (72,3 % і 61,1 % відповідно). Дівчата прагнуть зайняти професійні ніші більш кваліфікованої роботи, що дозволить уникнути необхідності заробляти на життя важкою фізичною працею. Натомість хлопці більш схильні до життєвої траєкторії «середньої людини», вони мають менше амбіцій, орієнтуючись, переважно, на прості види праці, що не вимагають вищої освіти. Утім, професійно-технічну освіту вони хотіли б отримати, оскільки її наявність також може позбавити від важкої, рутинної і малокваліфікованої фізичної праці. Про це свідчить той факт, що переважна більшість респондентів планують після школи-інтернату продовжити навчання і отримати якщо не вищу, то хоча б професійно-технічну освіту (серед хлопчиків 83,6 %, а серед дівчаток 89,6 %).

Більш виражена суб'єктивна вертикальна соціальна мобільність дівчат підтверджуються даними щодо успішності вихованців шкіл-інтернатів. Дівчата вчать в цілому краще хлопчиків: оцінки, що відповідають високому і достатньому рівням, мають 54 % дівчат і 41 % хлопців. Водночас, низький рівень навчальних досягнень мають удвічі більше хлопців (відповідно, 6,9 % і 3,5 %). Основним чинником виявлених відмінностей є саме навчальна мотивація, викликана прагненням до майбутньої самореалізації в суспільстві.

Відповіді респондентів на запитання анкети дозволили з'ясувати структуру сім'ї кожного опитаного вихованця і його ставлення до неї. Виявлено, що дівчата частіше, ніж хлопчики, живуть у неповних сім'ях (відповідно, 29,3 % і 36,6 %). Можливим чинником є виявлена емпірична тенденція, згідно з якою сім'ї, що віддають до шкіл-інтернатів хлопців, в цілому є біднішими, ніж сім'ї, які готові віддати дівчат до закладів цього типу. Так, пункт «Моя сім'я є досить заможною і матеріально забезпеченою» відзначила майже чверть (23,4 %) хлопців і третина (32,5 %) дівчат. Ці дані побічно підтверджують нашу тезу про те, що батьки дівчат в більшій мірі готові віддати дитину до школи-інтернату, ніж батьки хлопців.

Останнім змістовим аспектом соціологічного дослідження було з'ясування впливу інвалідності вихованця на його соціально-комунікативний простір. Через те, що реформування системи освітніх закладів інтернатного типу передбачає переведення дітей з інвалідністю до загальноосвітніх шкіл і відповідне розширення практики інклюзивного навчання, особливого значення набуває позитивна перспектива інтеграції дітей цієї категорії у загальноосвітній інклюзивний простір,

одним із прогностичних індикаторів якої є їхнє позитивне ставлення до можливості зміни місця навчання.

Емпіричні дані свідчать про те, що дівчата з інвалідністю менше бояться звичайної школи, ніж хлопчики. На запитання «Якщо ви маєте інвалідність, чи бажаєте навчатися у звичайній школі?» серед дівчат ствердно відповіли приблизно кожна п'ята (21,2 %), тоді як серед хлопчиків таке бажання виявив тільки кожен десятий (9,5 %). Загалом, вихованці шкіл-інтернатів з інвалідністю не хочуть переходити до звичайної школи, тож поширення інклюзивного навчання буде стикатися з проблемою небажання дітей з інвалідністю вчитися в середовищі здорових дітей.

Відповідаючи на запитання про причини небажання навчатися у звичайній школи, серед дівчат з інвалідністю переважна більшість (88,9 %) відзначили пункт «Мене все влаштовує в школі-інтернаті, де я зараз навчаюсь». Серед хлопців з інвалідністю цей пункт відзначила помітно менша кількість – 68,8 %. Виявляється, що, незважаючи на загальну незадоволеність своїм перебуванням у школі-інтернаті, хлопці з інвалідністю все ж побоюються звичайної школи більше, ніж дівчата. Серед причин небажання переходити в звичайну школу хлопці з інвалідністю частіше, ніж дівчата, обирають пункти «Побоююсь недобррозичливого ставлення до мене з боку школярів» і «Побоююсь недобррозичливого ставлення до мене з боку педагогів» (12,5 %). Натомість серед дівчат ці пункти не обрав ніхто. Імовірно, дівчата більш впевнено почувають себе серед здорових дітей, в більшій мірі сподіваючись на толерантне ставлення до них з боку дітей і дорослих. Це не означає, що дівчата з інвалідністю у порівнянні з хлопцями цієї ж категорії є більш сильними фізично, але вони, імовірно, є більш стійкими психологічно. Парадокс, що спостерігається серед дітей з інвалідністю, полягає в тому, що слабкіший часто знаходиться в більшій безпеці, ніж сильніший, тож ризик бути скривдженим здоровими дітьми і дорослими більше стосується хлопців з інвалідністю, ніж дівчат.

Серед тих дітей з інвалідністю, які все ж готові вчитися у звичайній школі, головними умовами реалізації цього бажання є її наближеність до будинку і зручність інфраструктури. Ці пункти були майже однаково відзначені як дівчатами, так і хлопцями. Зокрема, пункт «Якщо буде зручно перебувати у школі» відзначила половина хлопців і майже половина (46,2 %) дівчат з інвалідністю, які бажають навчатися у звичайній школі. А пункт «Якщо школа буде розташована недалеко від дому і мені зручно буде добиратися до неї» відзначила третина дітей (33,3 % серед хлопчиків і 30,8 % серед дівчат).

Висновки. Отже, результати анкетування 640 старшокласників шкіл-інтернатів України дозволяють констатувати, що процес їхньої соціалізації характеризується наявністю гендерних відмінностей, які менеджерам освіти і педагогам доцільно враховувати при забезпеченні диференційованої та індивідуалізованої соціально-виховної роботи. Зазначені

гендерні відмінності виявлені за всіма проаналізованими ключовими аспектами соціалізації вихованців освітніх закладів інтернатного типу, а саме щодо: сформованих у них ціннісних орієнтацій. З'ясовано, що досягальні цінності (освіта і самореалізація) є більш значущими для дівчат, ніж для хлопців. Відповідно до структури цінностей, дівчата сприймаються як особистості, що ставляться до своєї майбутньої самореалізації у суспільстві серйозніше, ніж хлопці. Виявлені спільні характеристики аксіосфери життєвого світу хлопців і дівчат свідчать про те, що однаково високу значущість для них мають цінності здобуття поваги серед людей та наявності надійних друзів, які репрезентують важливість соціального капіталу. Дівчата в більшій мірі, між хлопці, зорієнтовані на вступ до закладу вищої освіти після закінчення школи-інтернату, прагнучи зайняти професійні ніші більш кваліфікованої роботи. Натомість хлопці більш схильні до життєвої траєкторії «середньої людини», орієнтуючись переважно на здобуття професійно-технічної освіти.

Виявлені емпіричні тенденції свідчать про те, що дівчата частіше, ніж хлопчики, живуть у неповних сім'ях, а сім'ї, що віддають до шкіл-інтернатів хлопців, в цілому є біднішими, ніж сім'ї, які готові віддати дівчат до закладів цього типу.

Оскільки реформування системи освітніх закладів інтернатного типу передбачає переведення дітей з інвалідністю до загальноосвітніх шкіл і відповідне розширення практики інклюзивного навчання, особливого значення набуває виявлений за підсумками дослідження факт небажання вихованців шкіл-інтернатів з інвалідністю переходити до звичайної школи. Серед дівчат цієї категорії приблизно кожна п'ята (21,2 %), а серед хлопців – тільки кожен десятий (9,5 %) демонструють бажання навчатися у звичайній загальноосвітній школі. Серед причин небажання переходити в звичайну школу хлопці з інвалідністю частіше, ніж дівчата, зазначають побоювання недобррозичливого ставлення з боку здорових школярів і з боку педагогів. Як для хлопців, так і для дівчат з інвалідністю, які все ж готові вчитися у звичайній школі, головними умовами реалізації цього бажання є її наближеність до будинку і зручність інфраструктури.

Список використаної літератури

1. Аналітичний звіт «Життєвий шлях випускників інтернатних закладів, дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей» (за результатами соціологічного опитування) / О.М. Балакірева, І.М. Чернін, О.М. Хмелєвська та ін. Київ : Український Інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Фонд Ріната Ахметова «Розвиток України», Український центр соціальних реформ, 2010. 106 с.
2. Вчимося жити самостійно : навч.-метод. посіб. Київ : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2002. 203 с.
3. Канишевская Л. Специфика воспитания социальной зрелости учащихся школ-интернатов для детей-сирот. *Социология: теория, методы, маркетинг.* 1999. № 4. С. 77–84.

4. Клименко О.Ю. Особливості інституціоналізації соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : дис. ... доктора соц. наук : 22.00.04 / Клименко Олена Юрївна. Харків, 2016. 418 с.

5. Кузьміна О.В. Теоретичні аспекти формування життєвої компетентності учнів старших класів загальноосвітніх шкіл-інтернатів : монографія. Слов'янськ : Підприємство Маторін Б. І., 2011. 311 с.

6. Нечипоренко В.В. Системний розвиток навчально-реабілітаційного центру як відкритої інноваційної соціально-освітньої інституції : монографія. Запоріжжя : Видавництво Хортицького національного навчально-реабілітаційного багатопрофільного центру, 2013. 520 с.

7. Підготовка учнів інтернатних закладів до життєдіяльності у відкритому суспільстві : навч.-метод. посібник / Л.В. Канишевська, Л.В. Кузьменко, С.О. Свириденко та ін. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 336 с.

8. Покась В.П. Зміна філософської парадигми управління навчально-виховним процесом інтернатних закладів освіти України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філос. наук : спец. 09.00.10 «Філософія освіти». Київ, 2012. 34 с.

9. Сидоренко О.А. Соціально-психологічний портрет випускників інтернатних закладів. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 3. С. 248–255.

Hordiienko N. M. Gender differences in the socialization's process of boarding schools' pupils

The article analyzes the results of a survey among 640 senior pupils in Ukrainian boarding schools, which allows us to claim that the process of socialization of students in this category is characterized by some gender differences. Managers of education and teachers should take into account these gender differences when organizing differentiated and individualized social and educational work. Gender differences were identified in all of the analyzed key aspects of socialization of boarding schools' pupils, namely in their value system, which functionally reflects the priorities of subjectively significant social activity of an individual; life plans of senior pupils as the quintessence of their predicted future after leaving boarding schools; the structure of the pupil's family and his/her attitude to it; the impact of the pupil's disability on his/her social and communicative space.

Achievement values (education and self-realization) have been found to be more important for girls than for boys. According to the structure of these values, girls are perceived as individuals who treat their future self-realization in society more responsibly than boys. The revealed common characteristics of the axiosphere of life environment of boys and girls show that the values of gaining respect among people and having reliable friends who represent the importance of social capital are equally important for both groups. Girls are more likely than boys to focus on entering a higher education institution after graduating from a boarding school, striving to occupy professional niches of more qualified work. On the other hand, boys are more inclined to the life trajectory of an "average person", focusing mainly on obtaining vocational training.

Empirical trends have shown that girls are more likely than boys to live in single-parent families, and that families who send boys to boarding schools are generally poorer than families who are willing to send girls to institutions of this type. Given the fundamental socialization role of the family environment at the stage of personality formation and its exceptional susceptibility to parental influences,

the identified differences in family influence on different boarding school pupils may have crucial significance for the future and should be taken into account in sociological analysis.

It is possible to observe the fact of the dominant reluctance of boarding school pupils with disabilities to transfer to a regular school, which is especially important in the context of reforming the system of boarding schools and transferring children with disabilities to secondary schools. Among girls in this category, about one in five (21.2 %), and among boys – only one in ten (9.5 %) show a desire to study in a regular secondary school. Among the reasons for their reluctance to go to regular schools, boys with disabilities are more likely than girls to note concerns about hostility from non-disabled pupils and teachers. For both boys and girls with disabilities, who are still ready to study in a regular school, the main conditions for the realization of this desire are its proximity to home and the convenience of infrastructure.

Key words: *boarding schools, gender socialization, reform of the boarding school system, value orientations of boarding schools' pupils, children with disabilities.*